

ÇAĞDAŞ SANATTA “DOĞA” İZDÜŞÜMLERİ

Rasim BAĞIRLI*, Seda ÖZCAN ÖZDEN**

Özet

İnsan ve doğa arasında yer alan “bağ” bir anlamda karşılıklı etkileşimi ve iletişimi de içinde barındırmaktadır. Bu durum elbette, doğa ve doğaya ait olan her olayı kapsamaktadır. İlk insanın ortaya çıkışında öncelikle barınma ve beslenme gibi sınırlı olan bu etkileşimin zaman içerisinde neredeyse sınırsız bir etkileşim alanı oluşturmasından söz etmek mümkündür. Geçmiş, günümüz ve gelecek fark etmeksizin doğanın sanatın merkezinde yer alması veya doğal malzemelerin kullanılması da söz konusudur. İlk olarak mağara duvarlarının bir tuval gibi uygulama alanı olması dönemin insanların kendilerini ifade etmeleri biçiminde de değerlendirilebilir. İnsan-doğa arasında bireysel ve toplumsal ölçekte karşılaşmalar aynı zamanda sanat alanında da hem kavramsal boyutta ifade edilmiş hem de bir uygulama alanı olarak doğanın özne konumuna gelmesini sağlamıştır.

Plastik sanatlar alanında yaşanan değişim ve dönüşümlerin 1960 sonrasında farklı bir boyut kazanarak temsilden uzaklaşarak kavrama öncelik vermeleri durumu doğanın sanata yansımaları konusunda da bazı öncül düzenlemeleri alana kazandırmıştır. Genel olarak teknolojinin gelişimi ve artan nüfus üzerine odaklanan insan-doğa ilişkisi ne yazık ki dünya çapında yaşanan çevresel sorunları ortaya çıkarmıştır. İnsanı bireysel ve toplumsal olarak kapsayan bu doğa, kavramsal bağlamda özellikle sanat alanında yaygın biçimde kullanılmaktadır. Doğa ve sanatın karşılıklı etkileşimi hatta bir anlamda iletişimi derin bir bağ ile oluşturmaktadır. Aslında bu bağ ilk insanların mağara duvarlarına resmettikleri yaşam sahnelerinden günümüz sanatına kadar uzanan uzun bir yolculuğa şahitlik etmektedir. Genel bir değerlendirme ile, bu çalışma, doğanın korunması ve gelecek nesillere çevre bilincini kazandırılarak ekolojik dengenin yeniden sağlanmasını odağına alan Christo ve Jeanne-Claude, Ludovico Einaudi, Cai Guo-Qiang ve Ai Weiwei gibi sanatçıların üretimlerine odaklanmaktadır. Bir anlamda gelecek nesillere daha iyi bir gelecek verebilmek umudu ile sanatçıların doğa ile kurduğu ilişki bu makale özelinde değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Çevre, Doğa, Sanat, Plastik Sanatlar.

*Dr. Öğr. Gör, Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Seramik Anasanat Dalı, ORCID:0000-0003-0881-1193, E-mail: rasimcebrailoglu@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi; Mimarlık, Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-9181-9326, seda.ozcan@kapadokya.edu.tr

PROJECTIONS OF “NATURE” IN CONTEMPORARY ART

Abstract

The “connection” between humans and nature also includes mutual interaction and communication in a sense. This situation, of course, includes nature and every event related to nature. It is possible to talk about this interaction, which was limited to shelter and nutrition at the emergence of the first human, creating an almost unlimited area of interaction over time. Regardless of the past, present and future, nature being at the center of art or the use of natural materials is also in question. First of all, the fact that cave walls were an application area like a canvas can also be evaluated as the way people of the period expressed themselves. Individual and social encounters between humans and nature were also expressed both conceptually in the field of art and enabled nature to become a subject as an application area.

The fact that the changes and transformations experienced in the field of plastic arts gained a different dimension after 1960 and moved away from representation and gave priority to concept also brought some preliminary arrangements to the field regarding the reflection of nature in art. The human-nature relationship, which generally focuses on the development of technology and the increasing population, has unfortunately revealed the environmental problems experienced worldwide. This nature, which encompasses humans individually and socially, is widely used in the conceptual context, especially in the field of art. The mutual interaction of nature and art, and in a sense, communication, creates a deep bond. In fact, this bond witnesses a long journey from the scenes of life painted on cave walls by the first humans to today's art. In general, this study focuses on the productions of artists such as Christo and Jeanne-Claude, Ludovico Einaudi, Cai Guo-Qiang and Ai Weiwei, who focus on the protection of nature and the restoration of ecological balance by raising environmental awareness in future generations. In a sense, the relationship that artists establish with nature with the hope of giving future generations a better future is evaluated specifically in this article.

Keywords: Environment, Nature, Art, Plastic Arts.

Çağdaş Sanat Kavramı Üzerine

Yüzyıllar boyunca sanat, her toplumda sanatçıların farklı perspektifleri, düşünce yapıları ve kültürel birikimleriyle şekillenmiş, özgün ve yenilikçi anlatım biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sanatçılara özgü bu anlatım biçimleri; zaman, mekân, teknoloji ve bireysel ya da toplumsal süreçlerle iç içe geçmiş bir bütünlük içinde varlığını sürdürmektedir (Bingöl, Çevik ve Kayahan, 2020: 380). 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve bugün de devam eden çağdaş sanat, 1960'ların sanatsal hareketlerine dayanır. Bu süre boyunca sanat, alışılmadık formlar benimsemiş ve izleyicilere yeni ve çeşitli şekillerde kendini sunmak için teknolojiyi kullanmıştır. Sanatçılar, sıra dışı yöntemler ve teknik arayışlar içine girerek çoğu zaman teknolojinin imkânlarından faydalanmışlardır. Bu arayışla birlikte düşünce, sanatta önem kazanmış ve sanatçılar kavramsal çalışmalara odaklanmışlardır. Bu dönem içerisinde birbiri ardına çok sayıda sanat hareketi ortaya çıkarak yeni manifestolar yayınlanmış ve sanatın güncel yapısı açıklanmaya çalışılmıştır. Marcel Duchamp ile birlikte sanatta devrim niteliğinde yeni bir anlayış doğmuş ve bu anlayış, sanat eserlerinin yalnızca galeri ve müzelerde sergilenmesi gerektiği fikrini sorgulamıştır. Bu gelişmeyle birlikte sanat eserlerinde düşünsel boyut ve felsefi derinlik ön plana çıkmış, böylece kavramsal sanatın temellerinin atıldığı açıkça görülmüştür (Tüysüz, 2011: 1-2).

Sanat, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir yönelimle ilerleyerek, sanatçıların doğa içinde ya da doğal malzemelerle üretim yapması sayesinde geleneksel sınırlardan uzaklaşmıştır. 1960'lı yıllarla birlikte doğa, sanatın ana konularından biri haline gelmiş ve ekolojik sorunların yarattığı etkiler, yeni sanatsal yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde çevresel meselelere yönelik farkındalık ve değişim giderek güçlenmiş, sanatın anlamı, kullanılan malzemeler, mekân ve yöntemler dönüşüme uğramıştır. 1970'lerin başlarında birçok sanatçı, hızla büyüyen çevresel hareketin bir parçası olarak, doğaya zarar vermekten kaçınan ve onu dönüştürmek yerine korumaya odaklanan yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar çoğunlukla kent içinde uygulanmış; yürümek, işaretlemek veya doğal unsurların geçici olarak yer değiştirmesini içeren minimalist eserlerden, büyük ölçekli sosyal ve politik oluşumları ele alan organizasyonel projelere kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır (Okan, 2020: 44). Bu deneyim alanlarında izleyici de çalışma ile etkileşime girerek veya içinde gezerek sanat eserinin bir parçası olmuştur. Böylece sanat kavramının sınırları genişlemiş ve izleyicilere yeni perspektifler sunulmuştur. Sanayileşmenin ve gelişen teknolojilerin insan yaşamını kolaylaştırmasının yanı sıra çevreye verdiği zararlarının olması da su götürmez bir gerçektir. Tıp alanındaki gelişmelerle ve endüstrileşmeyle birlikte insanların yaşam süresi uzayarak kaynakların tükenmesi, nüfus sorunları ve enerji problemlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Dünya genelinde yaşanan bu problemler sanatçıların odağını doğa ve çevre eksenine yöneltmiştir. Bu yönelimle birlikte sanatçılar, doğayı merkeze alan yeni üretimlerde bulunmuşlardır (Kayahan ve Çevik, 2020: 33).

Sosyal yaşamda yaşanan tüm değişimler karşılığını sanatta bulmaktadır. Sanatçılar geleneksel sanat anlayışından uzaklaştıkça kavramsal sanat öne çıkmıştır. Zamanının çevresel sorunlarından etkilenen birçok sanatçı, bu kaygıları eserleri aracılığıyla vurgulamaya çalışarak; sadece sanat piyasasına değil, aynı zamanda sanatsal üretime eleştirel bir bakış açısı sunmuşlardır. Yeryüzü sanatı üzerine çalışan sanatçılar, doğayı tuvaleri olarak kullanmış ve eserleri aracılığıyla ekolojik sorunlar hakkında tartışmalar oluşturmuş ve kamuoyunun dikkatini çekmişlerdir. 1970'lerde çevresel sorunların görünürlüğünün artmasıyla birlikte, bu kaygılar daha da önemli hale gelir. Sanayi Devrimi ve teknolojinin yükselişiyle başlayan, insanlar ve doğa arasındaki kopukluk, sanatçıları derinden etkilemiştir. Buna karşılık, farkındalığı artırmak ve çevreyle yenilenmiş bir bağlantıyı teşvik etmek için doğayı sanatlarına dahil eden sanatçılar daha çevre dostu yaklaşımlar benimseyerek, tüm canlılarla birlikte insanların da doğanın ayrılmaz parçaları olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır. Bu sürecin sonucunda, Yeryüzü Sanatı'nın alt başlıkları olarak Ekolojik Sanat, Doğa Sanatı ve Çevresel Sanat gibi akımlar ortaya çıkmış, üretilen eserlerde kavramsal yapı daha çevreci bir perspektife evrilmiştir (Tomsuk, 2018: 2-3). Böylece günümüzde sanat, yalnızca sanatçının duygu ve düşüncelerini yansıtan bir alan olmanın ötesinde, farklı disiplinlerin bir araya gelerek yeni biçimler kazandığı dinamik bir yapı sergilemektedir. Gelişen teknolojiyle birlikte plastik sanatlar yeni bir boyut kazanırken, çağın sunduğu imkânlarla sanat, yalnızca gerçeklik yanılması yaratan görsellerden ibaret olmaktan çıkmış; fikirlerin ön plana çıktığı, kavramların değerlendirildiği ve yorumlarla anlam kazanan bir anlayış hâkim olmuştur (Akdeniz, 1995: 9-10).

Çağdaş sanat, tarihsel gelenekler ve gelecekteki olasılıklarla eleştirel bir şekilde ilgilenirken, mevcut an'ın karmaşıklığını yansıtan dinamik ve gelişen bir alandır. Kavramsal açıklığı, disiplinlerarası yaklaşımları ve sosyopolitik meselelerle etkileşimiyle tanımlanan çağdaş sanat, katı kategorizasyona direnir ve bunun yerine süreci, katılımı ve yeniliği vurgular. Sanatçının değişen rolü sanatsal uygulamanın çeşitliliğini vurgular ve izleyicileri aktif diyaloga davet eder. Teknoloji, küreselleşme ve kültürel melezlik sanatsal üretimi şekillendirmeye devam ederken, çağdaş sanat hem bir ayna hem de değişim için bir katalizör görevi görerek geleneksel sınırları zorlar ve sanat ile toplum arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlar. Sonuç olarak, çağdaş sanat, sanatın ne olduğu ve ne olabileceği konusunda sürekli bir yeniden değerlendirmeyi gerektirir ve sürekli değişen bir dünyada sürekli günceli yakalamayı da sağlar.

Doğanın Sanata Yansıması

İnsan, doğanın bir parçası olarak varlığını sürdüren ve hayatta kalabilmek için doğa ile sürekli etkileşim halinde olan bir canlıdır. Doğa, insanın beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra, adeta bir “anne” rolü üstlenerek onun varoluş amacını keşfetmesine ve anlamlandırmasına yardımcı olur. Tarih boyunca farklı kültürlerde görüldüğü gibi insan, doğaya tapmış, ona hayranlık

duymuş, onu kutsallaştırmış ancak aynı zamanda tahrip etmiştir. İlk insanın içgüdüsel olarak yaptığı tapınma ve avlanma eylemleri gibi, insanlık da doğaya ve geleceğe bir iz bırakma arzusuyla hareket etmiş, doğa karşısındaki üstünlüğünü kanıtlama çabası içinde olmuştur (Aydın ve Zümrüt, 2013: 54).

Doğa, insanlık ortaya çıkmadan ve sanatsal üretimler başlamadan çok önce varlığını sürdürmekteydi. İnsan ise doğanın bir parçası olarak onunla iç içe yaşayan ve varlığını ancak bu ilişki sayesinde devam ettirebilen bir canlıdır. Tarih boyunca insan ve doğa arasındaki etkileşim kesintisiz bir şekilde devam etmiş, ne insan doğadan tamamen kopabilmiş ne de doğa insandan tamamen bağımsız kalabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, insan ve doğayı kesin sınırlarla birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Tarihsel süreç incelendiğinde, insanın doğa ile mücadelesinde nadiren zafer kazandığı, ancak çoğunlukla doğanın üstün geldiği görülmektedir. Geçmişte doğa insan üzerinde hâkimiyet kurarken, günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanın doğa üzerindeki etkisi artmış gibi görünse de aslında doğa, her zaman insanın üzerinde bir güce sahiptir (Ünal, 2019: 2).

İnsanın iz bırakma isteği tarih boyunca çeşitli şekillerde görülebilmektedir. Antik dönemler boyunca insanlığın doğa ile iç içe yaşayarak ve kaynaklarını kullanarak gelişmesi insanın doğayla sürekli etkileşimde bulunmasını sağlamıştır. Böylece insanlar, hem doğal unsurlara hem de doğa olaylarına ve döngülerine tanrısallık ve kutsal bir anlam atfederek kendi mitolojilerini, inanç sistemlerini ve sanatlarını oluşturmuşlardır. Bu bağlamda ele alındığında, birbiriyle etkileşimi olmayan izole toplumlarda dahi doğa algısının sanatın ortak paydası olduğu görülmektedir (Uysal, 2009: 1). Doğanın insanlara karşı her zaman üstün gelmesi insanların doğaya hükmetme isteğini körükleyerek süregiden bir mücadeleye sebep olmaktadır. İnsanların doğaya hükmetme amacının sonucu olarak doğanın dengesi bozulmuştur. İnsanın mutluluğu ve huzuru doğanın dengesiyle doğrudan ilgisi olduğu için insanlığın doğaya karşı yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Yaşadığımız dünyadaki her şey, doğanın ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bu sebeple insanlığın tüm üretimleri de doğanın bir parçası olmakla birlikte bazen bu üretimler doğanın yarattıklarıyla çatışmaktadır. Bu durum yaşamı ve sanatı etkilemiştir (Duyuler, 2014: 6-8).

1960'lara gelindiğinde, Sanayi Devrimi'nin çevreye olan olumsuz etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Doğaya verilen zarardan etkilenen sanatçılar, sürdürülebilir bir gelecek için farkındalığı artırmak ve ilham vermek amacıyla harekete geçerek eserler üretmeye başlamışlardır. Sanatçılar 1960 sonrasında sanat yapma imkânları ve konu bağlamında geleneksel üretimlerin dışına çıkarak, evrensel olarak algılanabilen disiplinler arası bir yaklaşımla topluma, çevreye ve doğaya duyarlı bir yönelim benimsemiştir. Ortaya çıkan yeni sanat akımlarıyla birlikte sanat dönüşüm geçirmiş; üretim, tüketim ve toplumsal yapı gibi çeşitli unsurlardan etkilenmeye başlamıştır. Bu süreçte sanatın tanımı ve konumu değişerek, toplumun içinde daha dinamik ve etkileşimli bir hâl almıştır. Sanatçı ise yalnızca bir üretici

değil, aynı zamanda bir izleyici konumuna da gelmiştir (Demirci, 2019: 7). Doğa artık çevre ekolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte tüketim biçemi üzerinden ele alınmaya başlamış ve ekoloji; sanat alanı ile doğanın güncel bir tanımlaması içerisine girerek farklı enstalatif oluşumlarda kendisini hissettiren aynı zamanda sanatçıların çalışmalarında dikkat çeken önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır (Kırmızıgül, 2020: 223).

Günümüz sanatının kullandığı dil özellikle sürdürülebilir bir açıdan ele alındığında farklı tanımlamalar üzerinden çok yönlü bir biçimde etkinliğini gösterirken bu durum aynı zamanda sanatta çok yönlülüğünde ortaya çıkmasında önemli roller oynamıştır (Özkul, 2020:1906). 1960'lı yıllarda ABD'de, “kuş uçmaz kervan geçmez” büyük arazilerde gerçekleştirilen enstalasyon odaklı sanat projeleri, geleneksel sanat türlerinden biri olan “manzara” kavramının sınırlarını önemli derecede genişletmiştir. Sanatçılar, uzun yıllar boyunca doğa kavramının sanatta ifade biçimini resim ve heykel gibi klasik mecralarda tasvir ederken, 1960'lardan itibaren “manzara”, fiziksel bir mekân haline gelmiş ve arazi sanatçıların doğrudan müdahalesine açılmıştır. Akımın öncülerinden Robert Smithson'ın ifadesiyle, "fırça yerine buldozer" kullanan sanatçılar, çoğu geçici olmakla birlikte, binlerce yıl varlığını sürdürebilecek örnekler de içeren birçok dikkat çekici “arazi enstalasyonu”na imza atmıştır. Arazi Sanatı, Yeryüzü Sanatı, Çevre Sanatı ve Toprak Sanatı gibi farklı adlarla anılan bu sanat anlayışı, yalnızca geleneksel galeri mekânlarına karşı bir tepki değil, aynı zamanda bu dönemde güçlenmeye başlayan çevreci hareketin de bir yansımasıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısında giderek daha fazla hissedilen sanayileşmenin ve hızla ilerleyen teknolojinin olumsuz etkilerine dikkat çeken Arazi Sanatı, doğayı görünür kılmayı, çevre bilincini artırmayı ve teknoloji karşısında doğanın değerini vurgulamayı amaçlayan bir sanat akımıdır. (Antmen, 2017: 251). Bir diğer sanatsal uygulama alanı olarak Ekolojik Sanat, çevre sorunlarını hatırlatarak, sürdürülebilir ve çevreci bir yöntem benimseyen çağdaş bir sanat akımı olarak ortaya çıkmıştır. Doğayı odağına alan bu sanat hareketi, işbirlikçi ve çözüm odaklı üretim süreçleriyle öne çıkmakta, sürdürülebilir yöntemleri barındırmaktadır (Çınar, 2019: 205). Ekolojik sanat akımında üretimde bulunan sanatçılar, doğada meydana gelen tahribatı sorgularken, insanın doğadan aldıklarını ona bir tür geri verme yaklaşımıyla yeniden sunmayı amaçlamışlardır (Akkol, 2018: 421). Sanatçıların çalışmalarını dış mekânda ve o mekândaki malzemeleri kullanarak üreterek deneyimlenen bir sanata dönüşmüşlerdir. Amacı, çalışmayı sergilemek olmayan mekânlar, enstalasyonun bir parçası haline gelmiştir (Kınam, 2010: 38).

Tüm bu gelişmelere paralel olarak sanatçıların kullandığı malzemeler ve malzemelere bağlı olarak da teknik de farklılaşmalar yaşanmıştır. Böylece doğaya ait çeşitli malzemeler kullanılarak kavramsal düşüncelerin üretilmeye aktarıldığı çeşitli akımlar meydana çıkmıştır. Günümüz sanat anlayışında eser üretimi, farklı malzemeler aracılığıyla metaforların eserlerde kullanımıyla türlü türlü içeriklere ve yeni anlamlara varabilme olanağına sahiptir (Bingöl, 2019: 88). Sanatçıların yapıt malzemesi olarak yeryüzünü kullanarak galeri salonlarını ve müzeleri terk etmiş,

sanat eserlerinin metalaştırılmasını, sanat kavramlarının değersiz kılınmasını ve sanatçının sömürülmesini eleştirmişlerdir. Arazi Sanatının en belirgin özelliği, kullanılan malzemelerden uygulama tekniklerine, sunum biçiminden sergilenme yöntemine kadar her unsurun doğayla iç içe olmasıdır. Sanatçılar, geleneksel heykel malzemeleri ve teknikleri yerine, doğada bulunan toprak, su, ağaç dalları gibi öğeleri kullanarak eserlerini oluşturur ve sergilerler. Arazi Sanatı, sanat eserlerinin galerilerde, sergilerde ve müzelerde yüksek fiyatlara satılmasını, sanat çevrelerinin kabul ettiği üretim tekniklerinden fazlası olduğunu gösterme amacı vardır (Öztürk, 2011: 31-32).

Sanatta doğanın yansımalarına dair genel bir değerlendirme yapılacak olursa; bu konu tarih boyunca kalıcı bir tema olmuş, estetik temsil, felsefi sorgulama ve kültürel ifade aracı olarak alana hizmet etmektedir. Klasik manzara resminden çağdaş ekolojik sanata kadar, sanatçılar doğayla hem bir özne hem de bir ortam olarak etkileşime girmiş, doğal dünya ve içindeki yerimize dair anlayışımızı şekillendirmiştir. Bu etkileşim, değişen sanatsal hareketlere, bilimsel keşiflere ve çevresel kaygılara yanıt olarak gelişmiş ve sanatsal vizyon ile ekolojik bilinç arasındaki etkileşimi göstermiştir. Çağdaş bağlamlarda, sanatta doğanın yansımaları; sürdürülebilirlik, iklim değişikliği ve insan-doğa ilişkileri temalarını keşfetmek için salt temsilin ötesine uzanır ve sıklıkla sanat ile aktivizm arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Sonuç olarak, sanatta doğanın incelenmesi, sanatsal uygulamaların yalnızca çevreye yönelik kültürel tutumları nasıl belgelediğini değil, aynı zamanda nasıl şekillendirdiğini de ortaya koyarak, sanatın insanlık ile doğal dünya arasında güçlü bir arabulucu olarak rolünü pekiştirir. Her insanın hayatı birbirinden farklı şekilde ve yönlere ilerlemektedir bu sebeple sanat kişisel söylemleri de inşa etmektedir. Dolayısıyla, yaşanan dönemin problemlerinin kavranması ve bu konular üzerine fikir yürütülmesinde ya da problemlerin ortaya çıkarılmasında şüphesiz sanatın güçlü etkisi tartışılmaz (Bilir, 2019: 122).

Christo ve Jeanne-Claude çevre temalı enstalasyonları ile tanınan ve çift olarak eserlerini üreten çağdaş sanatçılardır. Çift, çalışmak istedikleri konu ile bağlantılı mekânı özellikle seçmektedirler. Sanatçılar çalışmalarında doğanın içerisinde doğada bulunan doğal gereçleri kullanmak yerine doğanın içerisinde kumaş veya branda gibi malzemeler kullanır. 1958’den beri birtakım nesnelere veya mekânları paketlenme işleriyle nesnelere geçici olarak biçimlerini değiştirmiş ve nesneyi örtü altına saklayarak yüzeye yansıyan temel biçimlerine ve işlevlerine dikkati çekmiş ve sosyal eleştiriler getirmiştir (Karavit, 2008: 69). Yapılar tekstil malzemesiyle örtülüp kaplanarak veya ek tekstil yüzeyleriyle düzenlenerek görsel algıları yeni bir boyuta taşınmaktadır. Bu sayede, formlar detaylardan çok bütün olarak öne çıkarken, sanatsal ve kavramsal kullanımlarla özgün estetik görünüm elde edilebilmektedir. Mimari tasarımlarda tekstilin kavramsal ve estetik açıdan kullanımı, yapının çevreyle uyumunu güçlendirmekte ve doğal renklerle dengeli bir harmoni oluşturmasına imkân tanımaktadır. Tekstilin mimarideki yorumu, uygulamalara yenilikçi ve sıra dışı özellikler kazandırırken, ortaya çıkan eserler hem tekstil tasarımının popüler

ÇAĞDAŞ SANATTA “DOĞA” İZDÜŞÜMLERİ

imgelerini yansıtabilmekte hem de yapıları ikonik hale getirebilmektedir (Gezer, 2008: 44-46). Christo ve Jeanne-Claude, büyük ölçekli ambalajlama projeleri aracılığıyla insanların çevrelerini yeni bir bakış açısıyla görmelerini sağlamaktadır. Sanatçılar, paketlenme yapılacak alanlardaki değişken fiziksel koşullar nedeniyle, mekâna özgü estetik ve işlevsel çözümler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, Christo, renk, ışık geçirgenliği, ağırlık, esneklik, dayanıklılık ve yüzey genişliği gibi çeşitli gereksinimlere yanıt verebilen kumaş türlerini yeğlemektedir. Kumaşlar, kimi zaman kapladıkları dağların veya binaların yüzeylerini tek renkli bir zar gibi sararak bütüncül bir algı oluşturur, kimi zaman ise sınırsızlık hissi veren deniz ve yamaçların çevresine beklenmedik sınırlar çekerek bölgeyi adeta ele geçirir. Kimi zaman da havada süzülerek rüzgârla dans eden dinamik formlar yaratırlar. Paketlenen alanlar gizlenmek yerine, aksine daha görünür hale gelerek gizemli bir atmosfer kazanmıştır (Hiçyılmaz, 2018: 103-104). Devasa yüzeylerin örtülmesi öncesinde kapsamlı hazırlık süreçleri yürüten sanatçılar, her projede titiz bir araştırma gerçekleştirmektedir. Bu süreç, alanın fotoğraflanması ve görselleştirme amaçlı çizimlerin yapılmasından, kullanılacak malzemenin seçimine kadar uzanmaktadır. Sanatçılar, geçici eserler üretmenin, kalıcı eserler yaratmaktan daha büyük bir cesaret gerektirdiğini vurgulamaktadır. Her projede uygulama süreci fotoğraf ve video kayıtlarıyla belgelenerek arşivlenmiş ve sonuçları kayıt altına alınmıştır (Cihaner Keser ve Oskay, 2015: 83).

Görsel 1. Christo, Wrapped Coast (Sarılmış Sahil), 1969.

Görsel 2. Christo, Running Fence (Koşan Çit), San Francisco, 1972-1976.

“Sarılmış Sahil” (Görsel 1) Christo’nun 1969’da, Güney Pasifik Okyanusu kıyısındaki sarp kayalıklarla çevrili bölgeyi kapsayan eseridir. Yaklaşık 2,4 kilometre uzunluğunda ve 46 ila 244 metre genişliğinde olan bu çalışma, kuzey bölümünde 26 metre yüksekliğe ulaşan draperileri içermekle birlikte draperileri beyaz dokunmuş polipropilene kaplayıp ve iple gererek sabitlemiştir. Bu yolla, engebeli topografiyi tek bir düzlemde birleştirmiş ve neredeyse bir sanrı gibi algılanan gerçeküstü bir kompozisyona dönüştürmüştür (Karavit, 2008: 69). Bu eser, doğanın bir parçası niteliğinde Avustralya kıyı şeridini devasa bir örtüyle kaplayarak ve paket ederek, doğanın denge ve dinamiklerini vurgularken, aynı zamanda doğal kaynakların tüketimine ilişkin eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır (Kurtaran, 2019: 96). Christo’nun 1972-1976 yılları arasında gerçekleştirdiği, Görsel 2’deki “Koşan Çit” adlı

ÇAĞDAŞ SANATTA “DOĞA” İZDÜŞÜMLERİ

eseri Kaliforniya’da hayata geçirilmiştir. 5,5 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 40 kilometre uzunluğundaki bu enstalasyon, iki ay süresince haftada 60 saat çalışan 65 işçinin emeğiyle tamamlanmış ve toplamda 2 milyon dolara mal olmuştur (Karavit, 2008: 69).

Christo bu çalışmalarında Land Art kapsamında, sanat piyasasına karşı ironik bir duruş sergilemekte ve satın alana ulaştırılmak üzere paketlenmiş, taşınabilir sanat nesnelere üzerinden, sanatın ticarileşmesine yönelik eleştirel bir gönderme yapmaktadır. Sanat eserlerinin satılıp alıcıya teslim edilme sürecine karşı bir tepki niteliği taşıyan bu yaklaşım, aynı zamanda doğanın insan eliyle tahrip edilmesine de dikkat çekmektedir. Sanatçı, bu tahribat karşısında doğanın ekonomik ve nesnel anlamda paha biçilemez bir değer taşıdığına altını çizmektedir. Günlük hayatta tüketim amacıyla alınan bir ürüne yönelik bilinçsiz bakış açısını sorgulamak adına, o ürünün doğal kaynağını devasa ölçeklerde “doğa” kavramı odağında görünür kılmak etkileyici bir sanatsal yaklaşım sunmaktadır. Bu sayede, eserler yalnızca çevresel sorunlara dikkat çekmekle kalmaz, aynı zamanda doğaya dair farkındalık yaratır (Güneş, 2019: 13). Bu bağlamda, sanatçıların temel amacı, izleyicilere yeni mekânsal deneyimler sunarak, mekânın boyutsal ve anlamsal sınırlarını yeniden tanımlamaktır. Christo ve Jeanne-Claude’un çalışmaları, izleyicinin alışılmış algısının ötesine geçerek farklı bir düşünsel perspektif geliştirmesine katkı sağlamıştır (Çevik ve Kayahan, 2018: 241).

Görsel 3. Ludovico Einaudi, Arktik İçin Ağıt / Elegy For The Arctic, Norveç, 2016.

Sanatsal üretimlerinin güncel hayatın problemlerine odaklanmasıyla birlikte, bu üretimlerde kullanılan mekânların konu ile direkt bağlantılı olmasına sebep olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren güncel sanat eğilimleri, dünya düzeni ve küreselleşme bağlamında merkez-çevre ilişkisi ile mekân kavramını sorgulayan bir yapıya bürünmüştür (Karaca, 2018: 234). Bu açıdan değerlendirildiğinde, küresel bağlamda suyun kullanımına ve korunmasına dikkat çekmek amacı ile üretimlerde bulunan İtalyan piyanist Ludovico Einaudi Greenpeace’in “Arctic Sunrise” isimli gemisiyle Kuzey Buz Denizine gitmiştir. Sanatçı, dünya hükümetlerine Kuzey Kutbu’nda yapılan petrol sondajı ve aşırı balıkçılık sonucu canlı türlerinin tehlike altında olması durumuna dikkat çekmektedir. Ludovico Einaudi’nin özel olarak

ÇAĞDAŞ SANATTA “DOĞA” İZDÜŞÜMLERİ

bestelediği *Elegy for the Arctic* parçasını buzul dalgasının önünde çalarak tüm buzlarda yankılamasını sağlamıştır (Görsel 3). Ünlü piyanist bu performansı OSPAR Komisyonu (Kuzey Atlantik Deniz Çevresi Koruma Komisyonu) öncesi gerçekleştirerek Arktik okyanusunun korunması hakkında farkındalık yaratmayı amaçlamıştır (Kaya, 2023: 34-35).

Görsel 4. Cai Guo-Qiang, *Heritage/Miras*, 99 adet gerçek boyutlarında hayvanların kopyası, su ve kum, Gallery of Modern Art, Brisbane, Australia, 2013.

Sanatta doğru ya da yanlış biçimde sınırlayıcı bir perspektif bulunmamasına rağmen sanatçılar, ifade biçimlerini kendilerine özgü bir tavır ile ortaya koyma gayretindedirler (Kayahan ve Çevik, 2022: 35). Bu bağlamda disiplinlerarası üretimlerde bulunan Cai Guo-Qiang güncel ve toplumsal meselelere odaklanarak büyük ölçekli sıra dışı çalışmalar yapmaktadır. Aynı zamanda kendisi de sıra dışı olan sanatçı, sanat dünyasında “barut”u eserinde malzeme niteliğinde kullanan ilk sanatçı olarak adından söz ettirmektedir. Ana malzeme olarak tercih ettiği “barut”un yanı sıra eserlerine havai fişekleri de ekler. Sanatçı, disiplinler arası bir yaklaşım ile desen, resim ve performans olarak sanat üretimini gerçekleştirmektedir (Baratalı, 2019: 54).

Sanatçıların seçtikleri malzeme ve teknikler, özgün ve yenilikçi biçimlerde kendini göstermektedir. İçeriğin büyük bir öneme sahip olduğu günümüz sanat anlayışlarında, eserin anlaşılabilmesi ve sanattaki rolünün belirlenebilmesi için içerik analizi, önemli bir değerlendirme aracı haline gelmiştir (Pazarlıoğlu Bingöl ve Keskin, 2023: 140). Bu bağlamda sanatçılar geleneksel sanat malzemelerinin yanı sıra çağdaş sanatta sonsuz olasılıkların olduğu bir dünyada yeni özgürlük alanları ve özgün ifade biçimleri ile eserlerini üretmektedirler (Pazarlıoğlu Bingöl, 2022: 335).

Cai Guo-Qiang, Görsel 4’teki *Heritage/Miras* isimli enstalasyonunda galeri salonuna giren izleyiciyi tek su kaynağından içen farklı hayvan türleriyle karşılamaktadır. Sanatçının *Heritage/Miras* isimli çalışması mükemmel bir uyum anında doğal dünyanın silinmez, hatta imkânsız bir görüntüsünü sunarken aynı zamanda bir kriz havasını da nazikçe çağrıştırmaktadır. Bu enstalasyon, su içmek için

eğilen 99 hayvan replikasının kum üzerinde durarak tek kaynaktan su içmesini somutlaştırır. Kaplan, zürafa, zebra, kutup ayısı, şempanze, kanguru gibi birçok hayvanın sükûnet içinde su içerken betimlenmesi sanatçının özellikle ve öncelikle “doğal” yaşamın korunmasına atıfta bulunduğu söylenebilir. Tüm hayvanlar için son bir vaha olarak yorumlanabilecek olan bu su birikintisinin kaybolmasının/kirlenmesinin olası sonuçlarına dair bir uyarı niteliği de taşımaktadır.

Görsel 5. Ai Weiwei, Bubble/Baloncuk, Porselen, Enstalasyon, Watson Adası, Miami, 2008.

Uluslararası boyutta bir üne sahip olan Ai Weiwei’in çalışmaları insani sorunlara ve insan hakları ihlallerine güçlü bir şekilde vurgu yapmaktadır. Heykel, fotoğraf, enstalasyon ve film gibi birçok farklı alanda çalışan sanatçı, Bubble/Baloncuk isimli çalışmasında minimal anlayışta büyük boyutlu porselen formlar ortaya koymaktadır (Görsel 5). Ai Weiwei’nin bu eserinde her biri 48 cm yüksekliğinde mavi renkli porselenden üretilen baloncuklar görülmektedir. Watson Adası üzerinde baloncuklar diyagonal olarak 3’er metre ara ile hemen hemen 185 m² lik bir alana yerleştirilmiştir. 100 adet üretilen bu baloncuklar iki senede tamamlanabilmiştir (Özsu, 2016: 32). Kabarcık şeklinde gözükken bu mavi baloncuklar sergilendikleri farklı mekânlarda yer alan suyu ve gökyüzünü yansımalarına göre renk değiştirmektedirler. Sanatçının bu üretiminin kavramsal alt metninde Çin kültüründe oldukça önemli bir yer tutan porselen sanatına dair bir gönderme söz konusudur. Özellikle İmparatorluğa ait objelerin porselen ile yapılmasının yanı sıra Çin kültüründe de porselen önemli bir üretim sahasıdır (Danâbaş, 2019:196).

Sonuç ve Değerlendirmeler

Günümüz modern yaşam içinde özellikle kentleşmenin, sanayileşmenin ve artan nüfus problemlerinin bir yansıması olarak insan-doğa arasındaki ilişki ciddi zararlar görmüştür/görmektedir. Bu durum her duyarlı bireyin dikkatini çekmesinin yanı sıra sanatçıların da dikkatini çekmektedir. Özellikle 1960 sonrası sanatta kavramsal süreçlerin söz konusu olması ile doğaya ait olan her alanın hem malzeme hem de bir uygulama alanı olarak dikkat çekmesi söz konusu olmuştur. Ekolojik problemlerin günden güne artışı ve küresel ölçekte yaşanan problemler her insanın

yaşamını etkilemesinin yanı sıra sanatçıların da yaşama dair bakış açılarını değiştirmiştir. Ekolojik problemlere dikkat çekebilmek amacı ile üretimlerde bulunan sanatçılar Arazi Sanatı, Ekolojik Sanat, Çevre Sanatı gibi akımların oluşmasına öncülük etmişlerdir. Bir anlamda doğayı üretimlerinin en önemli nesnesi/durumu haline getiren bu sanatçılar izleyicilerin dikkatini çevrenin ve doğal kaynakların korunmasına çekmeye çalışmışlardır.

Bu çalışmada “Çağdaş Sanatta “Doğa” İzdüşümleri” başlığı altında küresel ölçekte üretimlerine devam eden Christo ve Jeanne-Claude, Ludovico Einaudi, Cai Guo-Qiang ve Ai Weiwei gibi sanatçıların üretimlerine yer verilmiştir. Bu sanatçıların odağında yer alan doğaya dair izdüşümler izleyicinin sanat aracılığı ile yeni bir perspektif kazanmasına da öncülük etmektedir. Çevrenin ve doğal kaynakların korunması kapsamında yapılan her sanatsal üretim gelecek nesillere henüz yazılmamış olan bir “geleceğin” mümkün olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Çağdaş sanatta doğa, yalnızca bir tema veya ilham kaynağı olmanın ötesinde, sanatın biçimsel, kavramsal ve etik boyutlarını dönüştüren bir etkileşim alanı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sanatçılar, doğayı taklit etmekten ziyade onunla diyalog kurarak ekolojik krizler, sürdürülebilirlik ve insan-doğa ilişkisi gibi konuları ele almakta; geleneksel sanat pratiklerinin ötesine geçerek doğayı bir malzeme, süreç ve hatta katılımcı olarak sanatın içine dahil etmektedir. Bu bağlamda doğa, çağdaş sanatın sınırlarını genişleten, izleyiciyi düşünmeye ve eyleme geçmeye teşvik eden bir unsur haline gelmiştir. Sonuç olarak, çağdaş sanatta doğanın izdüşümleri, estetik bir temsil olmanın ötesine geçerek toplumsal ve çevresel farkındalık yaratma potansiyeli taşımakta ve sanatın dönüştürücü gücünü gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, H. (1995). “Plastik Sanatlarda Günümüz Sanat Eğilimlerinin Düşünsel Dayanakları ve Bunun Çağdaş Türk Sanatına Yansıması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Anadolu Sanat Dergisi*, 1 (3), 9-34.
- Bingöl, Mehtap; Çevik, Naile ve Kayahan, Zeliha (2020). Çağdaş Sanatta Değişen Mekân Algısı ve Sanatçı-İzleyici Etkileşimleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 108, s. 379-393.
- Cihaner Keser. S. ve Oskay, N. (2015). Çevresel sanat bağlamında Christo- Jeanne Claude çiftinin disiplinler arası üç boyutlu tasarım uygulamalarında tekstil kullanımı. *Turkish Studies*, 10/14, Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8977>, sayfa: 71-88.
- Akkol, N. (2018). “Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat”, *İdil Dergisi*, 7 (44), 421-427.
- Antmen, A. (2017). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar (Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Aydın, İ ve Zümrüt, Y. (2013). “Doğa ve Sanat Ekseninde Farklı Yaklaşımlar”, *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4 (4), 53-78.
- Baratalı, S. (2019). Eklektik hayatlardan deneysel sanat yorumları, (Yayımlanmış Sanatta Yeterlik Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

ÇAĞDAŞ SANATTA “DOĞA” İZDÜŞÜMLERİ

- Bilir, A. (2019). “Sanat Yoluyla Düşünme: Su Örneği”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9 (1), 116-127.
- Bingöl, M. (2019). *Temel Tasarımda Bir Farkındalık Süreci Olarak Metafor/Form İlişkisi*, Ankara.
- Çevik, N. ve Kayahan, Z. (2018). “Christo ve Jeanne-Claude ile Yerleştirme Sanatına Farklı Bir Bakış; Mekâna Özgü Yapıtlar”, *Çukurova Üniversitesi II. Uluslararası Sanat Araştırmaları Sempozyumu*, 236-241.
- Çınar, S. (2019). “Ekolojik Sanat Projelerinde Okyanus Atıklarının Sanatsal Nesnelere Dönüşümü”, *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi*, 4 (9), 203-215.
- Danâbaş, Nalân. (2019). *Türk Seramik Sanatında Yerleştirme ve Mekân İlişkisi*, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 87, ISSN: 2148-2489, s.191-206.
- Demirci, A. (2019). *Plastik sanatlarda mekân algısı*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Duyuler, M. (2014). *Heykel sanatında gereç olarak doğa*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Gezer, H. (2008). “Üretim Alanında Tekstil ve Mimari Arasındaki Etkileşim”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7 (13), 21-49.
- Güneş, M. M. (2019). *Land Art ve Eco-Art yaklaşımları kapsamında bir sanat projesi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Hiçyılmaz, G. (2018). *Heykel sanatında değişen malzeme tutumları bağlamında 1960 sonrası heykelde yumuşak malzemelerin ortaya koyduğu yeni olanaklar*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Karaca, G. (2018). “Etkileşimli ve Katılımcı Sanat Bağlamında Sanat ve Ekoloji İlişkisi”, *Türkiye Lisans Üstü Çalışmalar Kongresi Bildiri Kitabı*, 234-235.
- Karavit, C. (2008). *Doğadaki İz Yeryüzü Sanatı*, Telos Yayıncılık, İstanbul.
- Kaya, Furkan Mert. (2023). *Doğa-İnsan İş Birliği Bağlamında Oluşturulan Sanatsal Dil ve “Olasılıklar” Temalı Bir Sergi Önerisi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kayahan, Z. ve Çevik, N. (2020). “Çağdaş Sanatlarda “Doğa” Ekseninde Mekâna Özgü Müdahaleler”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları eDergisi*, 7 (1), 32-46.
- Kayahan, Zeliha ve Çevik, Naile. (2022). *Yaratıcılıkta Sezgisel Süreci Odağına Alan Bir Sanatçı; Crystal Wagner. Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 9/1 (Haziran 2022), 33-44. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.1037498>*.
- Kınam, B. (2010). *1980 Sonrası grafik tasarımda enstalasyonun yeri ve önemi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Kırmızıgül, Fırat Çağrı. (2020). *Eko-Dijital Uzamda “Tüketim” Odaklı Sanatçı Okumaları*. *Sanat ve Tasarım Dergisi* (25), 215-235.
- Kurtaran, E. (2019). *İnsan-doğa ilişkisi bağlamında güncel sanat*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Okan, B. (2020). “Land Art'da Yeni Yönelimler: Eco Art”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10 (1), 42-50.

ÇAĞDAŞ SANATTA “DOĞA” İZDÜŞÜMLERİ

- Özkul, Döndü. Tülay. (2020). Heykel Sanatına Disiplinler Arası Bir Yaklaşım. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(4), 1905-1919.
- Özsu, Vesile. (2016). Çoğaltılmış Elemanlarla Enstalasyon, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Öztürk, C. A. (2011). 1960 Sonrası heykelin sunumu ve sergileme tasarımları, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Pazarlıoğlu Bingöl, Mehtap ve Keskin, Bekir. (2023). Sanattan Temel Tasarıma Nesne-Anlam Üzerine Yorumlamalar. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Akademik Sanat Dergisi, Sayı 19, s.140-156.
- Pazarlıoğlu Bingöl, M. (2022). Türkiye’de Kavramsal Sanat. 1923’ten Günümüze Çağdaş Türk Sanatı. Editör: Erol Murat Yıldız. 1. Basım, Ağustos. ISBN: 978-625-433-603-4. Nobel Bilimsel Yayınevi. Ankara.
- Tomsuk E. E. (2018). Sanatta doğayla işbirliği eylemleri bağlamında doğa sanatı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Tüysüz, G. E. (2011). Kavramsal sanatın gelişimi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Uysal, H. F. (2009). Çağdaş sanat ve ekosistem, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Ünal, H. (2019). Arazi sanatında zaman, mekân ve form, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Görse 1.** Christo, Wrapped Coast (Sarılımış Sahil), 1969, (Görsel). Erişim tarihi: 05.01.2025, Erişiml adresi: <https://aslibora.blogspot.com/2012/09/christo-ile-jeanne-claude-kopruyu.html>
- Görse 2.** Christo, Running Fence (Koşan Çit), San Francisco, 1972-1976 (Görsel). Erişim tarihi: 25.01.2025, Erişiml adresi: <https://pacificsun.com/christo-artist-of-running-fence-dies-at-age-84/>
- Görse 3.** Ludovico Einaudi, Arktik İçin Ağıt / Elegy For The Arctic, Norveç, 2016 (Görsel). Erişim tarihi: 23.01.2025. <https://www.voxartistica.com/ludovico-einaudi-istanbul/>
- Görse 4.** Cai Guo-Qiang, Heritage/Miras, 99 adet gerçek boyutlarında hayvanların kopyası, su ve kum, Gallery of Modern Art, Brisbane, Australia, 2013 (Görsel). Erişim tarihi: 25.01.2025, Erişiml adresi: <https://publicdelivery.org/cai-guo-qiang-brisbane-gallery-of-modern-art/>
- Görse 5.** Ai Weiwei, Bubble/Baloncuk, Porselen, Enstalasyon, Watson Adası, Miami, 2008 (Görsel). Erişim tarihi: 18.01.2025, Erişim adresi <https://www.artforum.com/columns/ai-weiwei-discusses-his-new-projects-at-art-basel-miami-beach-189787/>